

חזקת האם לגבי בתה וחזקת אבהתיה

.א.

מתני': ראוה מדברת עם אחד... "איש פלוני וכהן הוא". ר"ג ור' אליעזר אומרים: נאמנת, ור' יהושע אומר: לא מפיה אנו חיים.

ובע"ב:

אמר ר' יוחנן: לדברי המכשיר בה מכשיר בבתה... ור' אליעזר אומר: לדברי המכשיר בה פוסל בבתה.
אמר רבה: מ"ט דר' אלעזר? בשלמא איהי - אית לה חזקה דכשרות, בתה - לית לה חזקה דכשרות.

בשיטת ר"א ברור שהיתר האם מבוסס הוא על חזקת הכשרות (בצירוף לנאמנותה בטענת ברי), ובבתה לא שייכת חזקה כזו, ולפיכך אינה נאמנת. בשיטת רי"ח נחלקו ראשונים.

הרא"ש (פ"א, סי' יח) כתב להוכיח מכאן שלר"ג אלים ליה ברי (אף לעניין איסורים), והוא מכשיר אף ללא חזקת כשרות. ברור, א"כ, שהבין הרא"ש שהא דלרי"ח מכשיר ר"ג אף את בתה הוא משום שלא בעינן חזקה ובטענת ברי גרידא נאמנת, ולדבריו מודה רי"ח לר"א שלבת אין חזקת כשרות. אך התוס' לקמן (כו ע"ב ד"ה אגן; וכן קידושין סו ע"א, ב"ב לב ע"א) כתבו שחזקת האם היא המועילה לבת, ומוכח שסברו שאף לרי"ח נדרשת חזקה עם הברי, אלא שסבר רי"ח שאף לבת יש חזקת כשרות מחמת חזקת אימה (ואף בדעת ר"א כתבו התוס' שלא חלק על חזקה זו, אלא שסבר שאין להתבסס עליה משום שמעלה עשו לגבי זנות).

בהבנת כוונת התוס' בחזקה זו נאמרו שתי דרכים עיקריות באחרונים. שהרי קשה לכאורה: מאחר ופסולה של הבת אינו נובע מפסול האם אלא מפסול הבעל, לא ברור כיצד תועיל חזקת האם לבתה! הש"ש (ש"ד פ"ד) כתב שיש להבינה כסברת "הכריע קצתו את קצתו", כלומר: מאחר שחזקת האם מכריעה את דינה של האם עצמה לכשרות, ממילא ברור שהכרענו שהבעל לא היה פסול, ועפ"י הכרעה זו יש להכריע שאף הבת כשרה היא. דין זה אינו דין מיוחד לחזקה אלא לכל הכרעה, שעניינה הכרעת הנהגה (דלגבי הכרעת אומדנא, הרי האומדנא קיימת ביחס לכל ההשלכות של הכרעה זו, ואין אנו צריכים לסברת "הכריע קצתו את קצתו"), כגון: הכרעה מחמת רוב במקרה שיש לה השלכה לעניין דבר קבוע שאין לומר בו רוב (למרות שקיימת בו סברת רוב, מצד שכן היא ההנהגה שקבעה התורה); וכן לגבי

הכרעה של ספק טומאה ברה"ר, כמו שביאר הש"ש שם. כן הבינו בכוונת התוס' גם רעק"א וה"בית יעקב" (יד ע"ב)¹.

אך הקשה רעק"א על דברי התוס' (הובאה קושייתו בחי' רעק"א קידושין שם): מדוע הוצרכו לדין זה של "מכשיר בה מכשיר בבתה" המבוסס על "החזיק קצתו את קצתו" כדי להוכיח שחזקת האם מועילה לינאי? והרי במקרה של ינאי פסולו של ינאי נובע רק מחמת פסול אימו, שהרי הוא לא נולד מחמת אותה ביאת פסול שלה אנו חוששים (ואולי לא היתה ביאה כלל, אלא אסרנוה מחמת עצם זה שגשבת)! א"כ בזה פשוט שדינו נקבע עפ"י דין אימו, ואין זה נוגע כלל לסברת "הכריע קצתו את קצתו".

באופן אחר ביאר הש"ש (ש"ב פ"ט) סברת התוס', והיא שדבריהם מבוססים על חזקת האם עצמה, שחזקה זו עצמה מתייחסת אף לבת, ובדומה למש"כ הראשונים ביחס לחזקת אבהתיה, דמעמידים בן שנולד לכהן מאשה שמסופקים אנו אם גרושה היא על חזקת אביו שהיה כהן (ועי' לקמן הביאורים השונים לחזקה זו)². כ"כ הגרש"ש (חי' סי' ט; שער' ש"ב פ"ב), שיש לבאר בכוונת התוס', והוכיח זאת מהא דהתוס' השוו חזקת האם דמהני לבת לחזקת אבהתיה, ששם לא שייכת סברת "הכריע קצתו את קצתו", ומוכח שכוונתם דלבת עצמה יש את חזקת אמה. והא דאכן לא נאמר כרעק"א שיש להעמיד האם על חזקתה וממילא להכשיר את ינאי - כתב הגרש"ש שם, שאף התוס' מודים לרש"י (קידושין סו ע"א), שכיון שאין האם עצמה נידונית, אין לדונה ולדון כל התלוים בה כנגררים אחריה; אלא שהתוס' סברו שחזקת האם

1. ביאור זה תלוי בהבנת יסוד דין העמדה על החזקה. דשתי הבנות נאמרו בדין הנהגה (לאפוקי אומדנא) זה: ניתן לומר שהנהגה אומרת שיש להניח שהמצב לא השתנה, ובאשר למעשה שגרם לספק אנו מכריעים שהיה באופן שלא שינה את המצב (כגון: בטובל במקוה שנמצאה חסר, נידה ב' ע"ב, חזקת הטומאה גורמת להכריע שהמקוה חסר היה בשעת הטבילה). בדרך זו נראה שהלך נתה"מ, ס' לד סקט"ו, שכתב דחזקה מבררת ומכריעה. באופן אחר ניתן לומר שדין חזקה אינו מתייחס למעשה המסופק כלל אלא רק למצב המציאותי או ההלכתי, והדין קובע שעלינו להתנהג כאילו מצב זה לא השתנה. בדרך זו הלך הגרש"ש בשער'י, ש"ב פ"ב. ונראה שיש לבאר בזה המחלוקת האם בתרי ותרי מעמידים על החזקה. דביארו האחרונים בשיטת הסובר תר"ת ספיקא דרבנן ומדאורייתא אזלינן בתר חזקה (עי' שו"ת רעק"א סי' קלו), שלמרות שלעניין שאר בירורים כגון מיגו ושאר אומדנות אין הולכים אחריהם בתר"ת, דתרי כמאה ומה יסיפו כל בירורים שבעולם - בתר חזקה אזלינן, משום שהיא אינה בירור אלא הנהגה שנאמרה במקום ספק, ותל"ת ספק הוא. נראה שאת השיטה שתל"ת ספיקא דאורייתא ולא מוקמינן אחזקה יש לבאר עפ"י ההבנה שבכדי לקבוע שהמצב לא השתנה, מכריעה החזקה שהמציאות היתה באופן מסוים; ודבר זה הרי מנוגד לעדות שני עדים שהעידו שהמציאות אחרת היתה, וחזקה אינה יכולה לעמוד כנגד עדים. לעומת זאת, לסוברים שתל"ת ספיקא דרבנן ניתן לומר, שכיון שאין החזקה "דרך הוכחה וביור" (לשון רעק"א שם), יכולה היא להכריע להתנהג בניגוד לעדות. אך יותר מובנת שיטתם לאור ההבנה השניה בחזקה, שאינה כלל מכריעה ביחס למציאות, ורק אופן התנהגות יש בה, וזה אינו עומד כלל בניגוד לעדות העדים. כמובן שסברת "הכריע קצתו את קצתו" אינה שייכת לעניין חזקה, אלא להבנה שחזקה מכריעה את המציאות. דאם אינה אלא אופן שבו התורה קובעת שעלינו להתנהג - ברור שרק ביחס לדבר שלגביו קיימת החזקה נאמרה הנהגה זו, ולא לגבי שאר דברים, ויצדקו דברי הפר"ח שהובאו בש"ש שם.
2. ועיי"ש בש"ש, שהביא מהפנ"י שכתב דרק בתר חזקת אביו אזלינן ולא בתר חזקת אימו, ובכל אופן במקרה של ינאי קיימת גם חזקת אביו, שהרי אביו ודאי כשר היה.

עצמה קיימת אצל הבת, וכסברת הגרש"ש לענין חזקת המקווה לטובל³, ורש"י פליג על סברא זו.

התוס' בב"ב (לב ע"א) הקשו על רש"י שתי קושיות וז"ל:

דלמה לא יועיל חזקת האם לבן, הואיל ואינו יכול להיות שתהא האם כשרה אם לא שיהא הבן כשר?

ועוד, דהכא אע"ג דעל הבן מעידים לפוסלו מהניא ליה חזקת האב?

והבין האפיק"י (ח"א סי' כז), שבכל אחת מהקושיות באו מטעם אחר: קושייתם הראשונה היא מכוח סברת רעק"א, שיש להכריע את חזקת האם וממילא יוכרע שכל ולדותיה כשרים. והקושיא השניה היא מטעם חזקת אבהתיה, ששייכת היא לדעתם אף לענין חזקת האם. אך הגרש"ש שם כתב לבאר, שבשתי הקושיות מניחים התוס' שא"א להכריע את דין האם ומחמתה את הנגררים אחריה, וכדמוכח מהא דלענין מקוה אין אנו דנים עליו ומכריעים הטובל על פי העמדתו על חזקתו, מאחר ואין הוא נידון עוד. ובשני אופנים כתבו להוכיח שיש לדון על ינאי עפ"י חזקת האם שיש בו בעצמו כסברת הגרש"ש: בקושיא הראשונה אמרו שלפחות יש לומר שלינאי עצמו יש את חזקת האם, בגלל שדינו נגרם ע"י דין האם, וכמו במקוה והטובל בו. ובקושיא השניה הוכיחו שאף כשאין יחס כזה בין האם לבנה, יש לבן את חזקת

3. דהנה בגמ' ריש נידה: "מקוה שנמדד ונמצא חסר, כל הטהרות שנעשו על גביו טמאות". והטעם מבואר בגמ' שהוא משום שלעומת חזקת שלימות המקוה יש תרתי לרעותא: המקוה חסר לפניך, וחזקת טומאה של האדם הטובל. ולכאורה יש קושי גדול בדברי הגמ', לפי מה שכתבו הראשונים שיש לדון בדבר הגורם את הדין, ועפ"י הכרעות באמצעות הלכות חזקה יש להכריע דינם של הנגררים אחריו, ואין להתייחס לחזקת הדברים התלויים בו (כ"כ תוס' הרא"ש נידה ב ע"ב ד"ה אדרבא, רמב"ן חולין פו ע"א, ריטב"א עירובין לו ע"א, תור"ד קידושין עט ע"א). א"כ קשה, אמאי לא ניזיל בתר חזקת המקוה? שלמרות שקטועה היא, יש לנו ללכת אחריה, ככל חזקה קטיעא, וממילא יידון הטובל כטהור ללא התחשבות בחזקת טומאה שלו, כשם שאין מתחשבים בחזקת הטהרה של הטהרות שבהם נגע!

הגרש"ש העלה קושיא זו בשער"י פ"ב ובחי' כתובות סי' ט-י, ובביאור הדבר כתב, דכיון שחזקה אינה הכרעה שהמציאות כך היא - שהרי אין כאן בירור אלא הנהגה - יש להבינה כהנהגת הלכה, וזה שייך רק בדבר שעדיין נידון הוא, אך בדבר שאין נפק"מ לגביו כיצד לדון, אין לומר לגביו שהחזקה מכריעה מצבו. לכן במקוה שהיה כשר והתעורר ספק האם נפסל ע"י מים שאובים וכד', א"כ הספק הוא לגבי המקוה עצמו האם כשר הוא לטבילה - בזה ודאי נכריע ע"י העמדתו על חזקתו, ויוכלו להיטהר בו אנשים וכלים שבחזקת טומאה הם, ללא כל התייחסות לחזקת טומאתם. אך במקוה שנמצא חסר או בסכין שנמצא פגום, שברור לנו שמעתה אינם ראויים לטבילה ולשחיטה, וכל הנידון הוא לגבי אלו שטבלו במקוה או שנשחטו בסכין זו - הרי הספק הוא באדם הטובל, ואין לדון על המקוה אלא יש לדון רק על האדם או הבהמה שנשחטה עפ"י החזקות שיש בהם. וביאר הגרש"ש, שמאחר ואין אנו דנים לגבי המקוה, אכן אין אנו מעמידים אותו על חזקתו (וגוררים אחריו את הטובלים בו), אך לטובל עצמו יש את חזקת המקוה, ולפי"ז אכן נלקחת חזקת שלימות המקוה בחשבון, אלא שהיא נידונה כחזקת הטובל עצמו. א"כ בו עצמו ישנן שתי חזקות סותרות, והחזקה דהשתא דחסר לפניך מצטרפת לחזקת הטומאה ומכריעה להעמידו בחזקת טמא.

ויש להעיר שמש"כ שלטובל עצמו יש את חזקת הכשרות של המקוה מחודש, דבשלמא בחזקת האב לבנו או האם לביתה, מדובר בשניהם על חזקת כהונה או חזקת כשרות לכהונה, אך כשרות מקוה אינה חזקת טהרה, והגרש"ש עצמו, בחי' סוף ס"י, כתב שחזקת צדקת דאם אינה יכולה להחשב כחזקתו של הבן שמחמתה ייחשב ככשר, דשני דינים שונים הם, וא"כ אף לענין זה שכתב הגרש"ש קשה, דהרי אין למקוה חזקת טהרה. ואולי יש לומר שהכוח לטהר כחזקת טהרה הוא, וצ"ע.

האם, כדמוכח מדין חזקת כהונה לענין ספק בן גרושה, שלבן יש את חזקת אביו למרות שאין דינו תלוי בדין אביו.

ועי' ב"בית ישי" (עמ' תקו), שכתב לחלוק על סברת השער"י שאין להעמיד על חזקה בדבר שאין אנו דנים עליו, לאור קביעת הרמב"ם בפיה"מ סוף נזיר, שיש סברא בדין חזקה, וא"כ שייך לדון בסברא זו אף לגבי דברים שאין בהם עוד נפק"מ. לאור זה כתב להצדיק את ביאור הש"ש (ש"ד פ"ד) שדין חזקת האם מהני לבת הוא מצד "הכריע קצתו את קצתו". ואת קושיית רעק"א תירץ, שכוונת התוס' להוכיח שדין חזקה מבוסס על סברא ולכן יש להכריע את חזקת האם, למרות שאין היא נידונה לפנינו; ואת זה הוכיחו התוס' מהא דאמרינן הכא "הכריע קצתו את קצתו", דזה שייך רק בדבר שיש בו סברא, אך בדבר שכל כולו רק הנהגה היה לנו לומר כדברי הפר"ח שהובא בש"ש שם, שבכל פרט נתנהג עימו לפי הנהגה שנאמרה בו, ולא נראה השפעה של זה על זה⁴. והנה דבריו ניתנים להיאמר בביאור דברי התוס' בקידושין שם, אך א"א לומר כן בביאור דברי התוס' לקמן כו' ע"ב, שהרי ז"ל התוס':

דחזקת האם מהני גם לינאי כדמשמע הכא, ואמרינן נמי לעיל וכו'.

הרי שהוכיחו דבריהם לא רק מדין המכשיר בה מכשיר בבתה, אלא גם מדין הכשרת הבן מחמת חזקת אביו הכהן, ושם ודאי אינו מבוסס על דין "הכריע קצתו את קצתו".

ב.

והנה מושג זה של חזקת אבהות, שהוזכר בראשונים על בסיס הגמ' כו' ע"א (תוס' ב"ב שם, הרמב"ן, הרא"ה והרשב"א לקמן כו' ע"ב), קשה להבינו, הואיל ואין דין הבן משנה כלל את דין האב, וא"כ מה שייך כאן דין חזקה? הגרש"ש (בחי' ס"ט) ביאר זאת כנ"ל על פי דרכו, דכיון שהבן נפרש מאביו יש לו בעצמו את חזקת האב. ובקוב"ש (ב"ב שם, ס"ו קלב) כתב שיש לבאר לשיטתם שדין האב עצמו הוא שבניו כמותו.

ועי' בחזו"א (ס"ב סק"ה) שכתב בביאור דברי הש"ש הנ"ל בש"ב (שכתב כסברת חזקת אבהות לעניין ממזרות): "ממזרות חשיב שינוי בזרעה אשר הוא כשר בעצמו, ומפסל ע"י זרע פסול". ואולי כוונתו שזרעה של האשה - כלומר הביצית שלה - כשירה היא מצד עצמה, והזרע הפסול פוסלה, ולכן יש להעמידה על חזקת כשרות. כע"ז נאמר לענין זרעו הממשי של הכהן, שבחזקת כהן כשר הוא, ואם בא על גרושה פסל את זרעו, וצ"ע.

החזו"א שם חלק על הש"ש בהבנת חזקת אבהות, וביאר בכוונת הראשונים שחזקה זו מבוססת על חזקת צדקות של האב, שמחמתה אין לנו לומר שבא על

4. אך לפי מש"כ בהערה 1, שאף אם חזקה הנהגה היא ללא כל סברא, להבנה שהיא מכריעה את המציאות, שייכת סברת "הכריע קצתו את קצתו" - אין מכאן ראייה שחזקה סברא היא. ואולם מדברי הגרש"ש הנ"ל (שער"י ש"ב, פ"ב) משמע שרק משום שהבין שחזקה אינה אלא כלל התנהגות ולא מכריעה כלל את המציאות, אין אנו דנים בחזקת המקוה והאם, ניתן לבאר את ראיית התוס' כעין דברי ה"בית ישי" באופן הבא: מאחר שמכשירים את הבת מחמת חזקת האם, עפ"י הכלל של "הכריע קצתו את קצתו", מוכח שחזקה מכריעה את המציאות, וא"כ יש לדון באמו של ינאי ולהכשירה, ולאור זה להכשיר את ינאי.

גרושה וחלוצה, וכדבריו מפורש בריטב"א (כתובות כו ע"ב; קידושין סו ע"א), ולאור זה כתב הריטב"א שם שאין לומר זאת ביחס לינאי שאמו נשנית.⁵

והנה רש"י בכתובות (כו ע"ב, ד"ה אמן) כתב שיש להעמידו על חוקת הכשרות שנוצרה ע"י עדות העד האחד שהכשירו תחילה. וכתב הקוב"ש שם לבאר, שהא דהוצרך רש"י לומר שהחזקה היא מחמת עדות העד הוא משום שרש"י לא סבר לחזק אבהתיה שחידשו התוס' והראשונים, וכבר כ"כ הר"ן במכילתין (יא ע"א באלפס). אך הראשונים שם תקפו את רש"י על דבריו, ואמרו שמאחר ונסתרה עדותו אין עוד להחשיבה כחזקה.

ועי' ברשב"ם (ב"ב שם) שארכביה אתרי ריכשי: "חזקת אבזה דכהן הוא, וגם הכשרונוהו תחילה עפ"י ע"א". ועי' "בית ישי" (סי' ג) שכתב בביאור דבריו, שאכן הוקשה לו עניין חזקת אבהתיה, וכן קושיית הראשונים הנ"ל על דברי רש"י, ולכן הוצרך להתבסס על שתי הכוחות. וסבר הרשב"ם שחזקת אבהתיה - כל עוד אין עליה ערעור, חזקה דלא איתרע היא, ובחזקה דלא איתרע, שעניינה שאין מעוררים ספיקות, לא נדרש מצב מסויים שהחזקונוהו בו, אלא כל שזהו הדרך הטבעית שרגילים אנשים להסתכל על מצב זה, אנו מחזיקים כך ולא מעוררים ספיקות, וזהו המצב בכהן, שללא ערעור ודאי בניו כהנים (אולי משום שאין חושדים בו בעבירה). עוד סובר הרשב"ם שתרי ותרי אינם גורמים לרעותא בחזקה זו, דחזקה דלא איתרע תלויה בהסתכלות בני אדם, וכששני עדים סותרים את המעוררים ספק, אין בני אדם רגילים להתייחס לכך כרעותא, ועדיין חזקה דלא איתרע היא. לעומת זאת, קול כן מעורר ספק בחזקה, שהרי הוא גורם לרינונם של בני אדם. ולכן כתב הרשב"ם שאכן הקול שיצא תחילה עירער את החזקה דלא איתרע; אך לאחר שבא הע"א והכחיש את הקול, חזרה החזקה דלא איתרע למקומה, וכשבאו הת"ת לא נפגעה החזקה דלא איתרע, כנ"ל, ולכן העמידוהו על חזקתו זו.

סיכום

שני ביאורים לחזקת האם מהני לביתה:

א. הכריע קצתו את קצתו (ש"ש ש"ד פ"ד).

ב. חזקת האם עצמה קיימת גם אצל בתה בדומה לחזקת אבהתיה (ש"ש ש"ב פ"ט);

גרש"ש).

5. והקשו האחרונים על דבריו מהא דלעניין ספק דתרי ותרי כתבו אחרונים שאף אם מעמידים על חזקה, אין מכריעים אותו ע"י אומדנות אחרות, שהרי תרי כמאה, וא"כ חזקת צדקות לא תועיל כאן, שהרי היא כאומדנא שוודאי לא עבר עבירה. ואולם לפי מה שהעלה בשו"ת רעק"א, סי' קלו, שרק עדים נוספים לא יועילו להכריע בת"ת, אך מיגו ושאר אומדנות יועילו לא קשה, כמובן. אך לכאורה גם למש"כ רעק"א שם (וכ"כ הש"ש ש"ו, פכ"ב), שכל אומדנא אינה מועילה להכריע ספק של ת"ת, יש לומר שחזקת צדקות מועילה כאן כחזקה קמייאת רגילה, שהרי אם נאמר שנשא גרושה הרי אנו מוציאים את האב מחזקת צדקות שלו, וא"כ העמידנו על חזקת צדק. ואף למש"כ הגרש"ש שאין מעמידים את מי שאינו הנידון על חזקה, הרי כתב שלנגררים אחריו יש את חזקתו שלו. אך הגרש"ש עצמו כתב (סוס"י) שאין לומר סברא זו לעניין חזקת צדקות.

חמישה ביאורים לדין חזקת אבהתיה:

- א. חזקת האב עצמו היא שבניו כמוהו (קוב"ש).
- ב. חזקת האב עוברת לבנו שנפרש ממנו (הגרש"ש).
- ג. הזרע עצמו בחזקת כשרות (חז"א?).
- ד. חזקת צדקות של האב (ריטב"א; חז"א).
- ה. חזקה דלא איתרע (רשב"ם לפי ה"בית ישי").